

De
MANIAC

Van Benjamín Labatut is verschenen

Het blinde licht

De Chileense schrijver Benjamín Labatut (1980, Rotterdam) groeide op in Den Haag, Buenos Aires en Lima. Momenteel woont hij met zijn gezin in Santiago de Chile. *Het blinde licht* (Atlas Contact, 2020) betekende zijn internationale doorbraak in meer dan 30 talen, het boek stond op de shortlist van de International Booker Prize en de National Book Award, won de English PEN Award, was een van 10 Best Books of 2021 of *The New York Times*, en het stond op Barack Obama's Summer Reading List.

Benjamín Labatut

De
MANIAC

Roman

Vertaald door Dirk-Jan Arensman

MERIDIAAN
UITGEVERS

2023

'Hadewijch', bewerkt door Eliot Weinberger, uit *Angels & Saints*,
© 2020 Eliot Weinberger. Overgenomen met toestemming van
New Directions Publishing Corp.

Voor de Nederlandse vertaling is bij de betreffende passage
gebruik gemaakt van de hertaling *Visioenen* door Imme Dros,
uitgeverij Prometheus/Bert Bakker, 1996

Eerste druk augustus 2023

© 2023 ExLibris S.P.A.

© 2023 Nederlandse vertaling Dirk-Jan Arensman

Oorspronkelijke titel *The MANIAC*

Oorspronkelijke uitgave Penguin Press

Omslagontwerp Nanja Toebak

Omslagbeeld Bennett Dall-E

Auteursfoto © Julieta Labatut

Foto van Lee Sedol © 2016 Geordie Wood

Typografie Wim ten Brinke

Drukkerij Wilco

ISBN 978 94 93169 93 7

NUR 302

www.meridiaanuitgevers.com

@meridiaanuitgevers

@meridiaanboeken

@MeridiaanBoeken

LinkedIn Meridiaan Uitgevers

Voor Juana, Julieta, Kali en Pina

Kort daarna, tijdens de tweede nocturne, zag ik in de geest een koningin op me afkomen gekleed in een gouden gewaad; en dat gewaad zat helemaal vol ogen en al die ogen waren als vurige door alles heen priemende steekvlammen en leken toch ook weer van kristal. En de kroon die ze op haar hoofd had bestond uit evenveel kronen, de ene boven op de andere, als er ogen waren op dat kleed. (...) De koningin kwam op me afsnellen, zette haar voet op mijn keel en riep met een huiveringwekkend stemgeluid: 'Weet jij wie ik ben?' En ik zei: 'Of ik dat weet. Je hebt me zo lang verdriet en pijn gedaan, je bent de rede van mijn ziel.'

HADEWIJCH VAN BRABANT,
dertiende-eeuwse dichteres en mystica*

* 'Hadewijch', bewerkt door Eliot Weinberger, uit *Angels & Saints*, © 2020 Eliot Weinberger. Overgenomen met toestemming van New Directions Publishing Corp. Voor de Nederlandse vertaling is bij de betreffende passage gebruik gemaakt van de hertaling *Visioenen* door Imme Dros, uitgeverij Prometheus/Bert Bakker, 1996

PAUL

of

De ontdekking van het irrationele

Op de ochtend van 25 september 1933 liep de Oostenrijkse natuurkundige Paul Ehrenfest het door Jan Waterink opgerichte Paedologisch Instituut voor kinderen met een aandoening in Amsterdam binnen, schoot zijn zestienjarige zoon Vassily door het hoofd en richtte het wapen vervolgens op zichzelf.

Paul was op slag dood, terwijl Vassily, die het syndroom van Down had, urenlang leed voordat hij dood werd verklaard door dezelfde artsen die voor hem hadden gezorgd sinds zijn aankomst bij het instituut, in januari van datzelfde jaar. Hij was naar Amsterdam gekomen omdat zijn vader had besloten dat de kliniek waar de jongen bijna een decennium had doorgebracht, gevestigd in Jena, in het hart van Duitsland, geen veilige plek meer voor hem was nu de nazi's aan het bewind waren. Vassily – of liever Wassik, zoals bijna iedereen hem noemde – moest tijdens zijn korte leven verscheidene ernstige mentale en fysieke handicaps verduren; Albert Einstein, die van de vader van de jongen hield alsof ze broers waren en regelmatig bij Ehrenfest thuis in Leiden logeerde, gaf Wassik de bijnaam 'patiënt kruiperik', omdat hij zo'n moeite had met zich voortbewegen en soms zo'n hevige pijn in zijn knieën had dat hij niet kon staan. En toch, zelfs toen al raakte het kind zijn schijnbaar grenzeloze enthousiasme niet kwijt, terwijl hij zich voortsleepte over het tapijt, met zijn nutteloze benen achter zich aan, om zijn favoriete 'oom' bij de deur te begroeten. Wassik was het grootste deel van zijn

leven geïnstitutionaliseerd, maar hij was niettemin een vrolijk kind, dat vaak ansichtkaarten van pittoreske Duitse landschappen naar zijn ouders in Leiden stuurde, of brieven met verslagen van zijn dagelijkse leven, met onvaste hand geschreven, waarin hij ze vertelde welke nieuwe dingen hij geleerd had, dat zijn beste vriend ziek was geworden, hoe hard hij zijn best deed om een brave jongen te zijn, precies zoals ze hem hadden geleerd, en hoezeer hij verliefd was op niet één maar twee meisjes in zijn klas, en ook op zijn lerares, mevrouw Gottlieb, die de meest zorgzame en geweldige persoon was die hij ooit had ontmoet, een gedachte die zijn vader tot tranen toe roerde, aangezien Paul Ehrenfest op de allereerste plaats een leraar was.

Paul had zijn hele leven aan extreme melancholie en aanvallen van verlamme depressie geleden. Net als zijn zoon was hij een zwakke jongen geweest, en vaak ziek. Als hij niet aan bloedneuzen leed, hoestte door zijn astma of duizelig en piepend buiten adem was na het ontsnappen aan de pestkoppen die hem op school sarden en nariëpen – ‘Varkensoor, ezelsoor, geef ze aan die Jood daar door!’ –, dan wendde hij wel de een of andere aandoening voor, koorts misschien, een verkoudheid of ondraaglijke buikpijn, om maar thuis in de armen van zijn moeder te kunnen blijven, verborgen voor de buitenwereld, veilig genesteld in haar omhelzing, alsof die kleine Paul, de jongste van vijf broers, diep vanbinnen kon voorvoelen dat ze zou sterven wanneer hij tien was en dat al zijn voorafgaande lijden niet meer was dan een waarschuwing, een vooruitlopen op het verlies waarover hij niet durfde spreken, met zichzelf noch met anderen, bang dat als hij het hardop zei, de moed vond het in woorden uit de drukken, haar dood zich op de een of andere manier hem tegemoet zou haasten; dus bleef hij zwijgen, angstig en bedroefd, met een gewicht op zijn schouders dat geen kind zou moeten tor-

sen, een duistere voorkennis die hem tot na haar dood en tot na zijn vaders overlijden, zes jaar na haar, als het luiden van een bel bleef achtervolgen, tot de dag van zijn eigen ondergang, toen hij op drieënvijftigjarige leeftijd de hand aan zichzelf sloeg.

Hoezeer hij ook met zichzelf en de wereld overhooplug, Paul was het begaafdste lid van zijn gezin en de beste leerling in elke klas waarvan hij ooit deel had uitgemaakt. Hij was geliefd onder zijn vrienden, werd zeer geacht door zijn klasgenoten en gewaardeerd door zijn docenten, maar niets kon hem overtuigen van zijn eigen waarde. Maar tegelijkertijd was hij allerm minst introvert; integendeel, hij gooide alles eruit wat hij opgenomen had, verrukte zijn omgeving met fabuleus vertoon van zijn kennis en zijn ongelooflijke vermogen de meest complexe ideeën te vertalen naar beelden en metaforen die iedereen kon begrijpen, concepten uit uiteenlopende vakgebieden met elkaar te verweven, die hij ontleende aan het immer toenemend aantal boeken dat hij met zijn uitgehongerde, sponsachtige intelligentie verslond. Paul was in staat alles om hem heen zonder enige onderscheid te absorberen. Zijn geest was volkomen poreus, miste wellicht een of ander essentieel membraam; hij was niet zozeer geïnteresseerd in de wereld maar werd eerder binnengevallen door de vele vormen waarin die zich vertoonde. Met niets om hem te beschermen, voelde hij zich rauw en weerloos tegen de informatie die voortdurend heen en weer stroomde door zijn bloed-hersenbarrière. Zelfs toen hij promoveerde en stevig gevestigd raakte als eminent hoogleraar, nadat hij de grote Hendrik Lorentz opvolgde als hoofd van de leerstoel theoretische natuurkunde aan de Universiteit van Leiden, was het enige wat hem echt vreugde schonk zich aan anderen geven; zozeer zelfs dat, zoals een van zijn vele geliefde studenten opmerkte, 'Ehrenfest alles wat leefde en actief in hem was verdeelde,' tot het soms leek alsof

‘hij alles wat hij ontdekte of observeerde weggaf, zonder in hemzelf een reserve, een soort bolwerk op te bouwen.’

Als natuurkundige deed hij geen wereldschokkende ontdekkingen, maar hij genoot het volledige respect van zulke eminente figuren als Niels Bohr, Paul Dirac en Wolfgang Pauli. Albert Einstein schreef dat hij al een paar uur nadat hij Paul had ontmoet, het gevoel had ‘dat onze dromen en aspiraties voor elkaar voorbestemd waren.’ Deze vrienden van Paul bewonderden niet alleen zijn kritische en intellectuele capaciteiten, maar nog iets heel anders, een deugd die bij giganten meestal ontbreekt: ethiek, karakter, alsmede een diep, sommigen zouden zeggen overweldigend verlangen om de kern van dingen te begrijpen, te vatten. Ehrenfest zocht onvermoeibaar naar wat hij *der springende Punkt* noemde, het springende punt, het hart van de zaak, aangezien het langs logische weg tot een resultaat komen nooit voldoende was: ‘Dat is als dansen op één been,’ zei hij vaak, ‘terwijl de essentie schuilt in het herkennen van verbanden, betekenissen en associaties die alle kanten op gaan.’ Voor Ehrenfest was werkelijk begrip een ervaring waar zijn hele lijf bij betrokken was, iets waar je hele wezen bij kwam kijken, niet alleen je geest of de rede. Hij was atheïst, een twijfelaar en scepticus met zulke rigide maatstaven voor de waarheid dat hij onder vakgenoten soms een mikpunt van spot werd: in 1932, aan het eind van een samenkomst van tegen de veertig van de beste natuurkundigen van Europa, in het Niels Bohr Instituut in Kopenhagen, werd er een parodie op *Faust* opgevoerd ter viering van de honderdste sterfdag van Goethe, en Paul werd gecast in de rol van de grote wetenschapper Heinrich Faustus zelf die niet bereid was zich door de demon Mephistopheles, gespeeld door Wolfgang Pauli, te laten overtuigen van het bestaan van de neutrino, het recent gepostuleerde elementaire deeltje. Ze noemden hem Het Geweten van de Natuurkunde, en hoewel die bijnaam

deels een steek onder water was, vanwege Ehrenfests onverschrokken verzet tegen de weg die niet alleen de natuurkunde maar alle exacte wetenschappen gedurende de eerste decennia van de twintigste eeuw leken te zijn ingeslagen, zochten veel van zijn collega's hem regelmatig bij hem thuis in Leiden op, net aan de overkant van de rivier ter hoogte van de universiteit, om ideeën bij hem te toetsen, en bij zijn vrouw, aangezien Tatiana Aleksejevna Afanassjewa zelfs een succesvol wiskundige was. Ze was coauteur van enkele van Ehrenfests belangrijkste wetenschappelijke papers, inclusief hetgeen waarmee hij zijn naam vestigde (hoewel dat voor háár carrière vrijwel niets betekende) en wat uiteindelijk leidde tot zijn aanstelling als opvolger van Lorentz: het was een overzichtsartikel over statische thermodynamica, een favoriet onderwerp van zijn mentor, de ongelukkige Ludwig Boltzmann. Boltzmann was een van de vurigste pleitbezorgers van de atoomhypothese, een echte wegbereider die als eerste de rol ontdekte die waarschijnlijkheid speelt in het gedrag en de eigenschappen van atomen. Net als Ehrenfest leed Boltzmann ook zwaar tijdens zijn ongenadige en ongelukkige leven, gehinderd als hij werd door aanvallen van onbeheersbare manie en afgrondelijke depressie, waarvan de effecten nog werden versterkt door de venijnige vijandigheid waarmee zijn revolutionaire ideeën door zijn vakgenoten werden ontvangen. Ernst Mach, een steile positivist die stelde dat natuurkundigen niet over atomen moesten spreken als iets anders dan een theoretische constructie – aangezien er destijds geen rechtstreeks bewijs van hun bestaan was – plaagde en bespote Boltzmann eindeloos, onder meer door een van zijn lezingen over atomen te onderbreken met de gemene vraag: 'Heeft u er ooit eentje gezien?' De Stier, zoals zijn vrienden Boltzmann noemden vanwege zijn corpulentie en zijn koppige vasthoudendheid, wanhoopde bij de felheid van zijn criticas-

ters, en hoewel hij een van de fundamentele vergelijkingen van de moderne natuurkunde formuleerde, zijn statistische interpretatie van de tweede wet van de thermodynamica, kon hij in zijn persoonlijk leven niet ontsnappen aan het langzame maar voortdurende voortschrijden van zijn psychische stoornis, die, net als de entropie van het universum die hij zo prachtig had gevat in zijn vergelijking, constant en onomkeerbaar leek toe te nemen, wat leidde tot het onvermijdelijke: willekeur en verval. Hij gaf tegenover zijn collega's toe dat hij in de voortdurende angst leefde dat hij tijdens een lezing plotseling zijn verstand zou verliezen. Tegen het eind van zijn leven kon hij door astma nauwelijks ademhalen, nam zijn gezichtsvermogen zo sterk af dat hij niet meer kon lezen en werden zijn hoofdpijnen en migraineaanvallen zo volkomen ondraaglijk dat zijn lijfarts hem opdroeg zich volledig te onthouden van elke wetenschappelijke activiteit. In september 1906 verhing Boltzmann zich met een kort touw aan de dwarsbalk van een raamkozijn in een kamer van het Hotel Ples, tijdens een zomervakantie in Duino, nabij Triëst, terwijl zijn vrouw en zijn jonge dochttertje aan het zwemmen waren in het kalme, turquoise water van de Adriatische Zee.

Spreek de waarheid, schrijf die helder op en verdedig haar tot het uiterste, luidde Boltzmanns persoonlijke motto, en Paul, zijn discipel, nam dat ter harte. Het gewicht van het respect dat Ehrenfest onder zoveel uitstekende natuurkundigen genoot, kwam voort uit zijn vermogen om de ideeën van anderen scherp uit te laten komen en er de fundamentele essentie van te vatten, en die kennis vervolgens met zoveel passie en pit over te brengen dat hij zijn toehoorders in zijn denken meenam alsof ze betoverd waren. 'Hij is een meester in lezingen houden en colleges geven. Ik heb zelden iemand zo fascinerend en briljant horen spreken. Belangwekkende frasen, geestige terzijdes en dia-

lectiek heeft hij allemaal op een uitzonderlijke manier tot zijn beschikking. Hij weet de moeilijkste dingen concreet en op een intuïtieve manier duidelijk te maken. Wiskundige argumenten worden door hem vertaald naar makkelijk te begrijpen plaatjes,' schreef de grote Duitse theoretisch natuurkundige Arnold Sommerfeld, die Ehrenfests faam als grootinquisiteur van de natuurkunde zowel waardeerde als vreesde. Paul schrok er niet voor terug mensen met dezelfde genadeloze kritische houding te wijzen op tekortkomingen in hun argumenten waarmee hij zichzelf kastijdde; die rol van hem was met name van groot belang tijdens de noodlottige Solvay-conferentie van 1927, toen de klassieke natuurkunde en de kwantummechanica de confrontatie met elkaar aangingen, en voor altijd de fundamenten van die tak van wetenschap veranderden. Ehrenfest trad op als bemiddelaar tussen de twee belangrijkste spelers, Einstein – die het gewicht verafschuwde dat toeval, onbepaaldheid, waarschijnlijkheid en onzekerheid in de nieuwe wetenschap van de kwantums kregen toebedeeld – en Bohr, die een fundamenteel ander type natuurkunde voor de subatomaire wereld op de troon wilde zetten. Op een bepaald moment besteeg Ehrenfest onder het gekakel van een slordige dertig Nobelprijswinnaars die in het Frans, Engels Duits, Nederlands en Deens door elkaar heen schreeuwden het podium, en krabbelde een paar verzen uit de Bijbel op het schoolbord: *Omdat de Here daar de taal der gehele wereld verward heeft*. Iedereen lachte, maar de ruzies bleven dagenlang voortwoeden, waarna de kwantummechanica als winnaar uit de strijd kwam, ondanks het feit, of misschien wel dankzij het feit dat die volstrekt tegen het gezonde verstand indruiste. Hoewel Ehrenfest overtuigd aan de kant van het nieuwe stond, en veel ontvankelijker dan zijn vriend Einstein was voor de revolutionaire principes die werden aangedragen door Bohr, Heisenberg, Born, Dirac en de andere weten-

schappers uit Kopenhagen, kon hij het gevoel niet van zich af zetten dat er een fundamentele grens was overschreden, dat er een demon in de ziel van de natuurkunde was uitgebreed, een geest uit de fles misschien, en eentje die noch zijn generatie noch volgende generaties er weer in terug zou kunnen stoppen. Als men de nieuwe wetten moest geloven die het innerlijke rijk van het atoom bestuurden, dan was de hele wereld plotseling niet meer zo solide en echt als die ooit geweest was. 'Er moet toch zeker een speciale afdeling van het vagevuur zijn ingeruimd voor hoogleraren in de kwantummechanica!' schreef Paul aan Einstein toen hij uit Solvay in Leiden was teruggekeerd, maar al zijn pogingen tot humor konden niet verhinderen dat hij afdaalde in de duistere put waar hij in steeds hoger tempo in een neerwaartse spiraal in leek te storten, niet in de laatste plaats door de vreemde richting waarin zijn gewijde vakgebied zich bewoog, dat nu zo vergeven was van de logische tegenstrijdigheden, onzekerheden en onbeaaldheden die hij niet meer aan zijn geliefde studenten kon uitleggen, aangezien hij ze zelf niet meer begreep. In mei 1931 biechtte Ehrenfest zijn angsten op in een brief aan Niels Bohr: 'Ik ben het contact met de theoretische natuurkunde volledig kwijtgeraakt. Ik kan niets meer lezen en heb het gevoel dat ik niet competent genoeg ben om zelfs maar de bescheidenste grip te hebben op wat er in de stroom aan artikelen en boeken wel en niet hout snijdt. Misschien ben ik helemaal niet meer te helpen. Elk nieuw nummer van het *Zeitschrift für Physik* of de *Physical Review* dompelt me onder in blinde paniek. Ik weet helemaal niets!' Bohr schreef terug om zijn vriend te troosten, wees erop dat niet alleen Ehrenfest maar de hele natuurkundige gemeenschap problemen had met het omgaan met de meest recente ontdekkingen, om daarop alleen maar een nog veel langere brief retour te krijgen, waarin Paul jammerde dat hij zich voelde als een hond die

volkomen uitgeput achter een tram aan rende die zijn baasje meevoerde, uit het zicht. Waar sommigen de kwantumrevolutie zagen als het vuur van Prometheus dat in een meedogenloos tempo nieuwe resultaten opleverde, zag Ehrenfest hoofdzakelijk stagnatie en zelfs degeneratie: 'Die afgrijselijke abstracties! Die onaflatende focus op trucs en techniekjes! Die wiskundige plaag die alle krachten van de verbeelding uitwist!' riep hij bitter uit tegenover zijn studenten in Leiden. De richting die de theoretische natuurkunde op ging, streek hem compleet tegen de haren in: echte natuurkundige intuïtie werd vervangen door brute artilleriekracht, en wiskundige formules vervingen atomen, krachten en velden. Paul verachtte types als John von Neumann, dat Hongaarse wonderkind, met zijn 'angstaanjagende wiskundige wapengekletter en onleesbaar ingewikkelde formuleapparaat' net zozeer als hij de indigestie verachtte die die 'eindeloze Heisenberg-Born-Dirac-Schrödingen-worstenmachinefabriek' bij hem veroorzaakte. Hij klaagde over de houding van zijn jongere studenten, die 'niet meer opmerkten dat hun hoofden waren veranderd in relais in een telefoonnetwerk dat bedoeld is voor het overbrengen en distribueren van sensationele natuurkundige boodschappen,' zonder zich te realiseren dat de wiskunde, net als bijna alle moderne ontwikkelingen, op vijandige voet met het leven stond: 'Ze is inhumanaan, zoals elke waarlijk diabolische machine, en vermoordt eenieder wiens ruggenmerg niet zo geconditioneerd is dat het past binnen de bewegingen van haar radarwerk.' Zijn toch al vernietigende zelfkritiek en minderwaardigheidscomplex werden werkelijk ondraaglijk, want hoewel hij wiskunde beheerste, was die voor hem niet eenvoudig. Hij was geen computer. Hij kon dingen niet makkelijk uitrekenen, en zijn onvermogen om de moderne tijd bij te benen gaven brandstof aan een destructief trekje dat zijn trouwe metgezel en folteraar was, een innerlijke stem

die hem toefluisterde en voortdurend verraadde. Tegen 1930 gingen zijn brieven aan vrienden over niets anders dan wanhoop en dood: 'Ik heb duidelijk het gevoel dat ik mijn leven zal vernietigen als ik er niet in slaag me te vermennen. Telkens wanneer ik de kans krijg om mijn situatie te overzien, zie ik een soort chaos voor me – een gokker of alcoholist moet een vergelijkbaar plaatje zien, wanneer hij nuchter is.' Zijn innerlijke onrust weerspiegelde de economische en politieke turbulentie die Europa begon te verscheuren. Paul was officieel niet-confessioneel; Joden mochten in het Oostenrijks-Hongaarse Rijk niet met christenen trouwen, en hij en Tatiana hadden in 1904 allebei hun respectieve religies opgegeven om in het huwelijk te treden. Maar nu het antisemitisme aan alle kanten toenam, begon hij steeds morbider gedachten te koesteren. In 1933 schreef hij zijn vriend Samuel Goudsmit over een macaber plan om de Duitse samenleving dusdanig te choqueren dat die uit haar door de nazi's veroorzaakte trance zou ontwaken: 'Wat nu als een groep eminente, oudere Joodse academici en kunstenaars collectief zelfmoord pleegde, zonder enig vertoon van haat of enige gestelde eisen, om het Duitse geweten te prikkelen?' Goudsmit schreef woedend terug, doodziek van zijn vriends obsessie met zelfmoord en walgend van de volstrekte absurditeit van zijn idee: 'Een groep dode Joden kan niets doen, en hun dood zou *das teutonische Volk* alleen maar in verrukking brengen.' Drie dagen voor Ehrenfest die brief schreef, had Hitlers regime, nauwelijks twee maanden oud, de Wet op het herstel van de professionele ambtenarij ingesteld, waardoor alle Joden in overheidsdienst gevaar liepen, een zet die Ehrenfest ervan overtuigde dat 'de opmerkelijke openlijke en zorgvuldig geplande uitroeijing van de Joodse "plaag" in de Duitse kunsten, wetenschap, rechtelijke en medische wereld al snel voor negentig procent effectief' zou zijn. Gedurende

de laatste jaren van zijn leven gebruikte hij zijn contacten en invloed om Joodse wetenschappers te helpen buiten Duitsland werk te vinden, al was hij alle vertrouwen in een mogelijke toekomst voor zichzelf kwijtgeraakt. Zijn gedachten draaiden in een woedend kringetje rond, waarbij geld nooit ver van zijn gedachten was: op zijn huis in Leiden rustten meerdere hypotheeken. Hij verlangde ernaar een eind aan zijn eigen lijden te maken, maar kon het niet over zijn hart verkrijgen de zorg voor die arme Wassik aan zijn vrouw over te laten – ze was in de nasleep van de Eerste Wereldoorlog en de Russische Revolutie al haar Russische aandelen kwijtgeraakt – of om zo'n levenslange last op de schouders te leggen van zijn twee oudste dochters, Tatiana en Galinka, of van zijn oudere zoon, Paul junior. Hij begon in zijn zelfmoordfantasieën, die tot dan toe uitsluitend hadden gedraaid om zijn eigen dood, ook zijn jongste kind te betrekken: 'Je begrijpt toch zeker mijn wens dat Galinka en Tanitsjka zich in de toekomst niet kapot hoeven te werken, alleen maar om hun achterlijke broertje in leven te houden?' schreef hij aan Nelly Posthumus Meyjes, een kunsthistorica met wie hij een intense liefdesaffaire onderhield die hem een zekere mate van vreugde en geluk bracht, maar ook zijn toch al verwarde geestelijke staat verergerde.

De affaire begon met stilzwijgende instemming van zijn vrouw: in het begin van de relatie deed Tatiana Nelly zelfs de groeten. Ze maakte zich net zo'n zorgen als iedereen om de zenuwinzinkingen van haar echtgenoot en dacht dat een buitenechtelijke affaire, hoewel die duidelijk een risico vormde, zijn geest misschien tot rust kon brengen en hem kon afleiden van zijn obsessie met schaken en de eindeloze lijst van hobby's – het bouwen van modelvliegtuigjes, de nu weggrotende kruidentuin, de nooit voltooide postzegelverzameling, de zelfgemaakte telescoop, de ambachtelijke brouwerij in zijn kelder – waaraan Paul zijn